

Fagervik - Marmorbruket

Krokeks socken
Norrköpings kommun

Kulturmiljöenheten 2001

***Värdetext för riksintresse KE 55 Fagervik - Marmorbruket
enligt Riksantikvarieämbetets beslut 1997-08-18:***

Motivering:

A. Fornlämningsmiljö från yngre stenåldern av stort vetenskapligt och forskningshistoriskt intresse.

B. Tidig industrimiljö med marmorbruk av medeltida ursprung med bebyggelse från perioden 1700- till 1900-talen.

Uttryck för riksintresset:

A. Delundersökt gropperamisk boplatz. Resultaten från den första undersökningen lade grunden för fasindelningen av den gropperamiska kulturen.

B. Industrilämningar i form av stembrott, varphögar, magasin och bostadsbebyggelse.

I området ingår även:

Delar av f d järnvägen "Nunnebanan" från 1800-talets slut.

Bild på framsidan: Foto Länsstyrelsen. 2001.

Förord

När ett område klassas som riksintresse innebär det att kulturmiljön i området har ett värde av betydelse för såväl länet, som hela landet. I Sverige finns ca 1700 riksintressanta kulturmiljöområden. Ett 90-tal av dessa ligger i Östergötland. Riksintressena ska representera hela landets historia, från stenålder till nutid. De ska åskådliggöra hur vi genom århundraden utnyttjat naturens resurser, olika tiders näringsliv och sociala villkor, byggnadsskick samt estetiska ideal.

Riksintressebegreppet lagreglerades genom införandet av naturresurslagen (NRL) år 1987. Idag skyddas riksintressena av Miljöbalken. I 1 kap 1 § fastslås att lagen ska tillämpas så att värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas. Vidare i 3 kap 6 § att områden som är av riksintresse för naturvården, kulturmiljövården eller friluftslivet skall skyddas mot åtgärder som påtagligt kan skada natur- eller kulturmiljön. Länsstyrelsen har ansvar att föra ut "statens anspråk" för kulturmiljövården och kommunerna ska redovisa dessa områden i sin översiktsplan, samt ange hur riksintresset ska tillgodoses i samhällsplaneringen. Alla har ett ansvar för kulturmiljön. I Kulturminneslagen 1 kap 1 § står "Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö. Ansvaret för detta delas av alla...". Riksintressen finns för flera sektorer, bl a naturvård och friluftsliv.

Syftet med denna rapport har varit att klargöra vad som konstituerar riksintresset, klarlägga riksintressets gränser samt uppmärksamma förändringar vilka kan medföra skada för kulturmiljön i riksintresset. Rapporten vänder sig till såväl länets kommuner, som hembygdsintresserade eller "kulturturister".

Projektet har en referensgrupp, där flera av Länsstyrelsens sektorer är representerade. Arbetet och sammanställningen av rapporten har utförts av Annika Toll på Länsstyrelsens kulturmiljöenhet.

Bengt Häger
Länsantikvarie

Innehåll

Riksintresse E 55 Fagervik - Marmorbruket	5
Kulturlandskapet	6
Fornlämningsmiljön	8
Utgrävningar i riksintresset	8
Engströms provundersökningar av Fagerviksboplatsen 1927	8
Bagges utgrävning av Fagerviksboplatsen 1935-36	9
Nordéns utgrävning av gårdskomplexet vid Bodaviken 1936	10
Övriga arkeologiska undersökningar	12
Kolmårdens marmorbruk	13
Äldre kartmaterial	15
Bebyggelsen i riksintresset	16
Gamla bruksområdet	17
Snörum med Nya Marmorbruksområdet	24
Bråvalla hamnområde	29
Fagerviksområdet	32
Nunnebanan	35
Riksintresse för naturvården	35
Riksintressets gränser	36
Hur ska den riksintressanta kulturmiljön bevaras?	36
Lagar som säkerställer riksintresset	37
Vårdplaner	39
Litteratur och andra källor	40

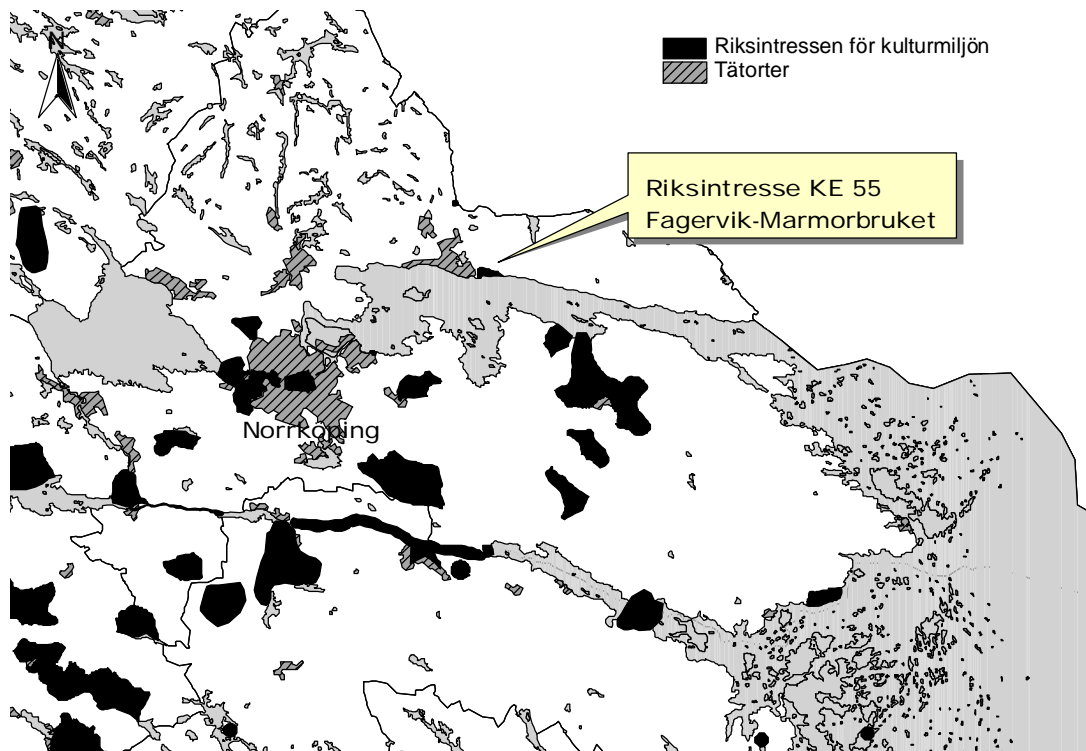
Bilagor:

1. Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering i området

*Medgivande Lantmäteriverket 1997. Ur GSD-Ekonomiska kartan diarienummer 507-97-884.
©Lantmäteriet, 2000. Ur GSD-Geografiska Sverigedata, Dnr: L2000/2620 E.*

Riksintresse KE 55 Fagervik - Marmorbruket

Marmorbruket i Kolmården har stora värden både vad gäller kulturmiljön och naturmiljön. Det är också ett viktigt rekreationsområde. Området utgör därför riksintresse för såväl sin kultur- som naturmiljö, samt för friluftsmiljön. Som riksintresse för sin kulturmiljö representerar Marmorbruket en tidig industrimiljö med anor från medeltiden. I riksintresset finns också två klassiska fornlämningsområden - Fagerviksboplatsen från yngre stenålder och det medeltida gårdskomplexet vid Bodaviken.

De första privilegierna för Kolmårdens Marmorbruk utfärdades år 1687. Brytning av marmor har dock skett redan under medeltiden. Det äldsta kända föremålet av kolmårdsmarmor är cuppan till en dopfunt från 1200-talet, i Östra Eneby kyrka.

Marmorbruket utgör idag en bruksmiljö med bebyggelse från 1700-talet och framåt. Här finns marmorbrott, varphögar, slagsten, kalkugnsgrunder, magasin och verkstäder som berättar om arbetet och livet på Marmorbruket. Här finns bostäder uppförda för patronen och hans familj, för driftsingenjören, verkmästaren och inte minst för många av brukets arbetare. För brukets barn uppfördes en skola och här finns också den så viktiga handelsboden. Området utgör ett pedagogiskt exempel på hur livet i ett bruk kunde te sig. Många av byggnaderna är kulturhistoriskt sett väl bevarade, även om de numera är i behov av upprustning.

Två av de stora svenska författarna är förknippade med Marmorbruket, nämligen P D A Atterbom och C J L Almquist, som vid flera tillfällen besökte Marmorbruket. Lusthuset Tittut blev i perioder deras författarboende. Atterbom var gift med brukspatron Ekermans syster Ebba och så här skildrar han ett av sina besök på Marmorbruket: *”Nu lever jag...på ett av de skönaste ställen i Norden, ja, i Europa; brukspatron Ekermans...Marmorbruk i Kolmården vid stranden av Östersjön. Men det fordrades att skriva ett ark fullt, om jag skulle bjuda till att skildra denna lika imponerande som förtjusande natur, som förenar Sveriges och Tyrolens skönhet.”*

Genom århundradena har kolmårdsmarmor använts till flera svenska slottsbyggen, som t ex Stockholms slott, Drottningholm och Rosendal. Den grönskimrande marmorn från Kolmården har också beställts till påkostade byggen som Nordiska museet, Nationalmuseet, Operan i Paris, Rockefeller Center i New York och till NF:s byggnad i Genève.

Kulturlandskapet

Landskapet i området domineras av den mycket framträdande Bråviksförkastningen. Marmor är den viktigaste bergarten inom området och det är marmorbrytningen som satt sin prägel på kulturlandskapet inom riksintresset. Marmorbrytning har skett på flera platser i området, även utanför riksintresset. Vid Oxåker och Holmtorp ca 1 km norr om riksintresset finns t ex flera brott. Själva bruket har dock i långa tider varit förlagt strax norr om förkastningsbranten.

Den gamla bruksmiljön ligger i östra delen av riksintresset. Här finns bl a brukets corps-de-logie, verkstad och Marmorbrukets största marmorbrott - det ca 190 meter djupa Verkstadsbrottet. Inom riksintresset finns dessutom ett tiotal mindre marmorbrott och spår av provbrytning. Stora som små brott ger upphov till skrotsten, som tippats på många ställen i området.

Söder om Verkstadsbrottet ligger Utsiktsberget med lusthuset Tittut. Här ifrån har man en vidsträckt utsikt över Bråviken, Vikbolandet och Norrköping. Vegetationen på branten utgörs av gles tallskog.

Omedelbart väster om Bråviksbranten ligger brukets hamnområde, Bråvalla. Här låg under 1800-talet brukets kalk- och tegeltillverkning. Spåren av kalkbrytning syns än idag och den stora ansamlingen sten utmed bergsbranten mot Bråviken dominerar landskapsbilden från sjösidan. Alldeles nedanför branten finns ruinerna efter två kalkugnar. Bebyggelsen i hamnområdet härrör till stor del från denna tid, framförallt dominerar de båda ”marmorladorna”. Den gamla lertakten till tegelbruket finns idag kvar som ett kärr, väster om hamnområdet. Området mellan Bråvalla hamn och Kolmårdsbäckens ravin utgörs framför allt av lövskog som bryts av gammal åkermark, öppen betesmark och betad skog.

I början av 1900-talet moderniserades Marmorbruket och Nya marmorbruksområdet förlades till Snörum, väster om gamla bruksområdet. Här finns fabriks- och kontorslokaler från tiden samt äldre arbetarbebyggelse.

Väster om Nya marmorbruksområdet, i en dalgång ned mot Bråviken, ligger den klassiska Fagerviksboplatsen - en gropkeramisk boplats från stenålderns period mellan neolitikum.

Vid Bodaviken i västra delen av riksintresset mynnar Kolmårdsbäcken, eller Bodabäcken som den också kallas, ut bland fiskeredskap och bryggor. Bäckens har bildat en djup ravin som är bevuxen med tät lövskog. Kolmårdsbäcken är en mycket viktig leklokal för havsöring. Norr om Bodabäcken har sedan 1940-talet och framåt en fritidsbebyggelse vuxit fram. Här finns sammanlagt ett 20-tal sommarstugor.

Den sydvästligaste delen av riksintresset ligger idag inom Bodavikens campingplats. På ömse sidor om en dalgång ned mot Bodavikens badplats, inom campingområdet, finns fornlämningar bestående av en medeltida gårdsanläggning och gravfält från äldre och yngre järnålder.

Det 190 m djupa Verskstadsbrottet. Foto Länsstyrelsen. 2001.

Vy mot bergsbranten. Foto Länsstyrelsen. 2001.

Fornlämningsmiljön

Fornlämningsmiljöerna i riksintresset utgörs av två tidsmässigt åtskiljda områden.

På en sandig sluttning ned mot Bråviksbranten, väster om Nya Marmorbruket, ligger en av landets mest kända stenåldersboplatser - Fagervik (fornlämning 23). Boplatsen undersöktes av Axel Bagge på 1930-talet och tillhör huvudsakligen den gropkeramiska kulturen (under den arkeologiska perioden mellaneneolitikum). Människorna som bebott Fagervik har framför allt livnärt sig av jakt och fiske, men några krukskärvor med veteavtryck vittnar om att detta sädeslag var känt. Fornlämningsområdet var redan vid tiden för utgrävningen kraftigt stört av vägar och en dammbyggnad, men än idag påträffas emellanåt keramik i vägrenarna.

Vid Bodaviken, i riksintressets västra del, finns ett annat berömt fornlämningsområde bestående av åtta medeltida husgrunder och ett fyrtiotal gravar från yngre järnålder (fornlämning 1-4, 37-39). Arthur Nordén, som undersökte husgrunderna på 1920-talet, har tolkat bosättningen som den i östgötalagen omnämnda Svintuna kungsgård. Vid utgrävningen påträffades bl a ett litet guldbleck med en man och en kvinna som omfamnar varandra. Fyndet är det enda av sitt slag i Östergötland. Husgrunderna och gravarna är belägna på krönen av bergryggar och på avsatser längs ömse sidor om en öppen dalgång ned mot Bodaviken. Idag ligger hela området inom Sandvikens campingplats. Husgrunderna är mycket svåra att lokalisera idag och gravfältet fornlämning 2 ligger i ett igenväxande skogsområde.

Inom riksintresset finns en skålgropsförekomst registrerad. Fornlämningen utgörs av ett gråstensblock med ca 130 skålgropar. Stenen ligger idag i trädgården på fastigheten Bränntorp 1:9 (fornlämning 41). Ursprungligen har blocket legat på tomten Fagervik 1:6 en bit österut (fornlämning 24). Stenen flyttades i samband med avbaningsarbeten 1959.

Övriga fornlämningar inom riksintresset är en kolbotten, två kalkugnsruiner och några fyndplatser för stenyxor.

Arkeologiska utgrävningar i riksintresset

Engströms provundersökningar av Fagerviks boplatsen 1927

Det är tack vare folkskolläraren Torsten Engströms energiska efterforskningar som så många av den yngre stenålders boplatser är kända längs Bråvikens norra strand. Engström var Riksantikvarieämbetets ombud i Kolmården och tillsammans med geologen Harald Thomasson genomförde han på 1920- och 30-talen omfattande boplatsinventeringar och strandlinjeundersökningar. De grävde också provgropar för att avgränsa fyndområden och konstaterade att keramiken påträffades i sandiga dalgångar mellan bergsbranterna, på nivåer mellan 23 och 31 m ö h. Dalgångarna var skyddade för nordliga och västliga vindar. Grovt tillhuggna yxor påträffades från nivåer strax över 40 m ö h och uppåt. Trindyxor fanns i båda miljöerna. De fann det anmärkningsvärt att nivåerna däremellan var fyndtomma.

Vid Fagerviksboplatsen upptogs ett 20-tal provgropar. Fyndmaterialet var rikligt och bestod av keramik, flint- och kvartsavslag, samt yxor. Engström konstaterade att boplatsen var kraftigt störd av dels landsvägen till marmorbruket, dels en mindre väg mot Fagervik samt en större dammbyggnad.

Engström T. & Thomasson H. Nya stenåldersboplatser inom Kolmården. KVHAA. 1932

Engström T. Stenåldersboplatser vid Bråviken. Medd. fr Östergötlands fornminnes- och museiförening 1933-34.

Engström T. Från stenålderns boplatsekultur vid Bråviken. KVHAA 1935.

Åkerlund A. I Torsten Engströms fotspår. Arkeologi i Sverige. 3. 1994.

Bagges utgrävning av Fagerviksboplatsen 1935-36

Vid samma tid som Engström inventerade stenåldersboplatser i Kolmården planerade Axel Bagge att genomföra systematiska undersökningar av viktigare mellan- och östsvenska stenåldersboplatser, ”som kunna förväntas ge vetenskapligt värdefulla resultat”. Bagge valde då ut boplatserna vid Åby i Kvillinge socken och Fagervik. Som initiativtagare och medhjälpare hade han Engström vid sin sida. Vid sidan av Säter är de tills vidare de enda boplatser vid Bråviken, där mer omfattande utgrävningar utförts.

Utgrävningarna vid Fagervik genomfördes under somrarna 1935-1936 och det utgrävda området visade sig utgöra ett tvärsnitt genom hela boplatssuccessionen. Vid utgrävningen tillvaratogs ca 170 000 keramikskärvor, obrända djurben, yxor, mejslar, avslag av grönsten och kvarts. På boplatsen framkom också två små sälfigurer av bränd lera.

Bagges studier av Fagervikskeramiken har haft stor betydelse för den mellan-neolitiska kronologin. Bagge urskiljde fem keramiska stilgrupper som fått beteckningen Fagervik I - V, vilka han ansåg motsvarade fem olika tids och bebyggelseskeden. Fyra skeden tillhör den gropkeramiska kulturen, medan den sista fasen motsvarar stridsyxekulturen. Boplatserna ligger på nivåer mellan ca 23 och 30 meter över havet. Allt eftersom landet stigit ur havet har, menade Bagge, bosättningen dragit sig längre ned mot sluttningarna, utan att för den skull överge det gamla området. Bagges keramikscheman används fortfarande, men senare tiders forskare har ifrågasatt den stratigrafiska tolkningen.

Vid utgrävningen framkom flera ovala stenläggningar som tolkades som hyddplatser. En av dessa hyddor frilades helt och rekonstruerades efter utgrävningen. I slutet av 1960-talet fick bruket emellertid tillstånd att övertäcka den utgrävda fornlämningen, som idag är täckt med skrotsten. I ovan nämnda hydda fanns en mindre härd. Invid och i flera av hyddorna påträffades djupa avlånga gropar, vilka tolkades som avfallsgropar. Högst upp på området framkom en större härd. Även denna lämning rekonstruerades, dock inte på plats utan vid skolan (senare flyttades härden till Läns museet i Linköping).

Under ett av de ovala stengolven påträffades fem skelettgravar, varav ett i s k hockerställning. I en annan grav låg som gravgåva en dubbeleggad yxa av spräcklig diabasporyrit.

Bagge A. Stenåldersboplatsen vid Fagervik i Krokeks socken. Östergötlands fornminnesförenings tidskrift, 1937.

*En av de utgrävda och rekonstruerade hyddbottarna vid Fagerviksboplatsen.
Bild från 1960-talet. Numera är platsen övertäckt med skrotsten.
Foto Östergötlands länsmuseum.*

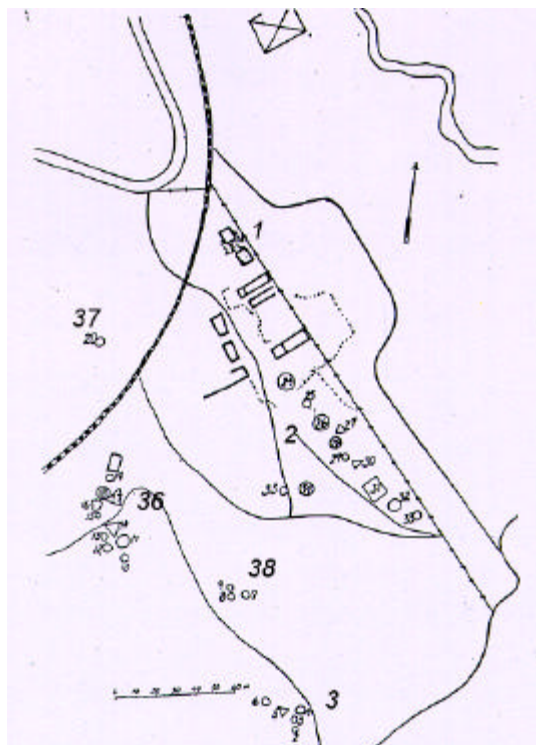
Arthur Nordéns utgrävning av gårdskomplexet vid Bodaviken , 1936

Gårdsanläggningen vid Bodaviken upptäcktes av Torsten Engström 1925. Engström kontaktade då Arthur Nordén, som vid denna tid undersökte liknande husgrunder i Ringstad, Östra Eneby socken. Nio år senare undersöktes lämningarna vid Bodaviken under ledning av Nordén och med Engström som medhjälpare.

Bodavikens fornlämningsområde är beläget på ömse sidor om en öppen dalsänka ned mot Bråviken, omgiven av skogsbevuxna högre partier. Idag ligger hela området inom Sandvikens campingplatsområde.

På höjderna längs dalgången finns fyra gravfält. De tre i sydväst har förmodligen hängt samman ursprungligen (fornlämning 2, 3, 36 och 38). Gravarna i området utgörs sammanlagt av ca 43 runda stensättningar, en kvadratisk stensättning och sex treuddar. Gravarna bör tidsmässigt härröra från tiden 3-700-tal. Nordén undersökte tolv av gravarna. Fyndmaterialet bestod i de flesta fall av sot, ibland brända ben och i två fall lerurnor. Övriga fynd utgjordes av järnslag och hästbroddar.

Norr om gravfältet nr 2 utbreder sig gårdsanläggningen som består av åtta stengrunder. Tvärs över åskränet ligger fyra långsträckta grunder parallellt, och på sluttningen nedanför finns en länga av sammanbyggda hus, liggande i vinkel mot dessa. Mellan dessa husgrunder finns en gårdsplan och grunderna bildar en i stort symmetrisk gårdsanläggning. Strax nordväst om den slutna gården ligger en sammanbyggd länga med tre mindre hus. Rester av hägnader påträffades såväl mellan husen som utanför gården (fornlämning 1).

*Nordéns skiss över husgrunder och gravar vid Bodaviken.
Inlagda siffror 1-3, 36-38 motsvarar fornlämningsregistret
och har lagts till i efterhand. Bild ur Nordén, 1929.*

Husen i gårdsanläggningen visade sig enligt Nordén ha haft olika funktion - bostadshus, fähus, bodar och en smedja. Det västra av de fyra långhusen uppe på åsen tolkade Nordén som gårdens huvudbyggnad. Han menade att huset varit timrat, eftersom marken är terrasserad och grunden lagd med stor omsorg. Innanför husets ingång fanns ett förrum. Mellan förrummet och "hallen" framkom stolphål efter de båda dörrstolparna. I bakre delen av huset påträffades ett stort härdröse och ungefär mitt i huset två kolfyllda gropar. Nordén tolkade dessa som rester efter kultisk aktivitet.

Vid de båda groparna framkom ett litet guldbleck med bilden av en kvinna och man som omfamnar varandra. Fyndet är det enda av sitt slag i Östergötland. Dessa guldbleck brukar dateras till mitten av järnåldern och Nordén drog därav slutsatsen att gårdsanläggningen brukades under denna tid och att gårdsanläggningen var den i Östgöotalagen omnämnda Svintuna, där kungarna stannade på sin Eriksgata, för att sedan ta sig över Bråviken söderut. Övriga föremål som påträffades är däremot från medeltiden, några från dess senare hälft. Det är därför troligt att det lilla guldbblecket härrör från en förstörd grav. De husgrunder Nordén grävde är med säkerhet medeltida, men bosättningen vid Bodaviken har äldre ursprung, vilket gravfälten visar.

Nordén A. Östergötlands järnålder 1. 1919, samt 1:2 1938.
Olsén P. Norrköpings historia, del 1. 1965.

Arkeologisk utredning för optokabel sträckan Broby - Fagervik, Krokeks sn

På uppdrag av Telia - region öst utfördes 1992 en arkeologisk utredning längs en sträcka från Broby i Södermanland till Fagervik i Östergötland. Härvid utpekades två objekt som före arbetets början krävde arkeologisk utredning resp. förundersökning, vilka genomfördes i november 1992. Förundersökningen berörde utkanten av Fagerviksboplatsen (fornlämning 23) och utredningen, som genomfördes som en antikvarisk kontroll, berörde ett boplatsläge vid nr 74 i fornminnesregistret (fyndplats för stenyxa). Inget av antikvariskt intresse framkom dock vid undersökningarna.

Jakobsson M. Optokabel Broby-Fagervik. Björkvik och Kila socknar i Södermanland samt Krokeks socken i Östergötland. Rapport RAÄ UV Stockholm. 1992.
Larsson M. RAÄ 23 och 74. Förundersökning och utredning. Rapport UV Linköping. 1993.

Arkeologisk utgrävning av Fagerviksboplatsen samt utredning av ett lämpligt boplatsläge vid Marmorbruket

I augusti 1994 utfördes, med anledning av VA-arbeten inom Marmorbruket, en arkeologisk förundersökning av Fagerviksboplatsen (fornlämning 23) och en utredning av ett lämpligt boplatsläge vid f d disponentbostaden.

Förundersökningen av Fagerviksboplatsen resultade i att en arkeologisk undersökning genomfördes i september samma år. Fynden utgjordes mestadels av keramik och endast till mindre del av kvarts och andra stenmaterial. En del brända ben framkom, bl a bäver, säl och fisk. Keramiken kan dateras till Fagervik II stadiet. Den undersökta ytan uppgick till ca 100 m².

Vid utredningen av det lämpliga boplatsläget vid f d disponentbostaden framkom inget av antikvariskt intresse.

Larsson M. Fagervik och marmorbruket. RAÄ 23. RAÄ UV Linköping. 1994:61
Larsson M. Fagervik - en klassisk gropkeramisk boplat. RAÄ 23. RAÄ UV Linköping. 1995:21.

Kolmårdens marmorbruk

Det äldsta kända föremålet av kolmårdsmarmor tillverkades förmodligen under andra hälften av 1200-talet. Det är cuppan till dopfunten i Östra Eneby kyrka. Sina första privilegier fick Marmorbruket år 1673. Då erhöll hovbildhuggaren Nicolaus Millich, hovmålaren David Klöcker Ehrenstrahl och affärsmannen Henrik Cletscher privilegium för Kolmårdens marmorbruk. I slutet av 1600-talet användes kolmårdsmarmor bl a till utsmyckning av Drottningholms slott.

Marmorbruket tycks ha blivit bränt vid ryssarnas härjningar i området år 1719. När landshövding Gustaf Bonde besökte området 1720 fanns nämligen bara en torpstuga kvar. Samma år söktes nya privilegier för Marmorbruket, nu av ett par adelsmän - friherre Eric Wrangel och Gabriel Gyllengrip. De startade ett omfattande nybyggnadsprojekt av Marmorbruket och bruket hade sina största framgångar under 1730-talet. Då levererades byggnadsdetaljer till bl a Stockholms slott. Under denna tid fick bruket en organisation som kom att bestå i flera decennier, nämligen med en avdelning i Stockholm och en vid Marmorbruket.

I slutet av 1730-talet uppfördes en vattendriven marmorsåg invid Svintunabäcken, i Erlandstorp. Här, liksom vid Flatudden, byggdes samtidigt två nya verkstäder. Vid Flatudden byggdes också en krananläggning.

Under den gustavianska stilepoken i slutet av 1700-talet upplevde bruket ännu ett uppsving. Annars var tillverkningen blygsam och antalet anställda översteg sällan 20 arbetare.

År 1812 köpte J N Ekerman Marmorbruket av brukets förste patron - C Fr Beurling. Beurlings tid betecknas som en nedgångsperiod i brukets historia, men med sjökaptenen Ekerman vid rodret skulle verksamheten bli lönsam och expansiv under ett par decennier. En ny artikel, gravmonumentet, ökade tillverkningen betydligt. Under detta decennium skedde även en fullständig ombyggnad av bruket. Bruket levererade stora mängder marmor till universitetsbiblioteket i Uppsala och till slottet Rosendal. Ekerman förlade åter marmorindustrin till bruksplatsen. Han uppförde en ny verkstad vid bruket (som delvis finns kvar än idag) och en ny lastbrygga vid Flathäll. År 1824 fick fabriken en svarvinrättning baserad på hästkraft och någon gång under de närmaste trettio åren fick fabriken också en hästdriven marmorsåg.

När Ekerman dog 1836 hade dock bruket åter igen stagnerat och skulderna överskred tillgångarna. Bruket köptes av stenhuggare G Levin tillsammans med Ekermans svärson Eric Westerberg. 1858 blev den polske baronen Arthur Rozychi ägare till bruket och 1861 inbjöds ett antal ledande affärsmän i Norrköping att teckna aktier i det nybildade aktiebolaget. 1865 gick baron Rozychi i konkurs och Marmorbruket övergick till att drivas som andelsföretag, med affärsmän från Norrköping som ägare.

Under 1800-talet kom marmorindustrin i skuggan av brukets kalkbruk och tegelbruk. Fornlämning 72 är två ruiner efter kalkugnar. Enligt uppgift ska kalkugnarna ha använts från ca 1820 och fram till 1917. Stenen bröts i branten ovanför och nästan rakt ner i ugnarna. Det branta brottet i bergssidan är numera ett karakteristiskt inslag i området.

Tegelbränningen var i drift fram till omkring 1920. Tegelbruket låg vid stranden, i Bråvalla hamnområde. Lertäkten finns idag kvar som ett kärr nordväst om hamnen. I brukets ringugn (som låg på tomten Marmorbrottet 1:25) brändes omkring 1,5 miljon tegel om året. År 1888 inköptes för tegeltillverkningen en ångmaskin. I denna byggnad förlades också tillverkning av mortlar. Huset benämndes "Svarven" och finns fortfarande kvar. För övrigt fanns stora planer på att flytta hela marmorfabriken ned till Bråvallaområdet.

År 1902 blev Edvard Ringborg majoritetsägare i aktiebolaget Marmorbruket. Ringborg moderniserade bruket helt. Fabriken byggdes om, nya tekniska ledare från Tyskland och Belgien kallades in och antalet arbetare steg till ett drygt hundratal. Det nya fabrikskomplexet uppfördes vid Snörum och vid Flathäll anlades en betongkaj som med järnvägsspår förbands med fabriksområdets olika delar. "Green swedish Marble" och "Ringborgs green" lanserades internationellt. Trots denna satsning blev Marmorbruket inte någon god affär och 1913 övertog Norrköpings Enskilda Bank ledningen av bruket. Grevinnan Dicken Reuterskiöld övertog därefter aktiestocken i Marmorbruket.

Under första världskriget kunde bruket glädja sig åt ökade försäljningssiffror. Bl a levererades då marmor till Stockholms stadshus och ett bankpalats i Oslo. Under 1920- och 30-talen fick bruket leverera marmor till bl a Rockefeller Center i New York, och senare till Nationernas förbunds byggnad i Genève. Förutom byggnadsdetaljer tillverkades gravmonument, milstenar och mortlar.

1963 avled grevinnan Reuterskiöld och företaget övergick i släkten Wachtmeisters ägo. År 1970 upphörde Nya Marmorbruks AB. Brotten och fastigheterna köptes av Yxhults stenindustri, men efter en mer än trehundraårig industriell epok upphörde slutligen driften helt 1978.

AB Nya Marmorbrukets lokaler disponeras idag av en emballagefabrik.

Brukets historia finns utförligt beskrivet i Elgeskogs "Marmorbruket på Kolmården"(1955) och Lindgrens Kolmårdens marmor under 300 år (1990). Uppgifterna ovan har hämtats ur dessa publikationer.

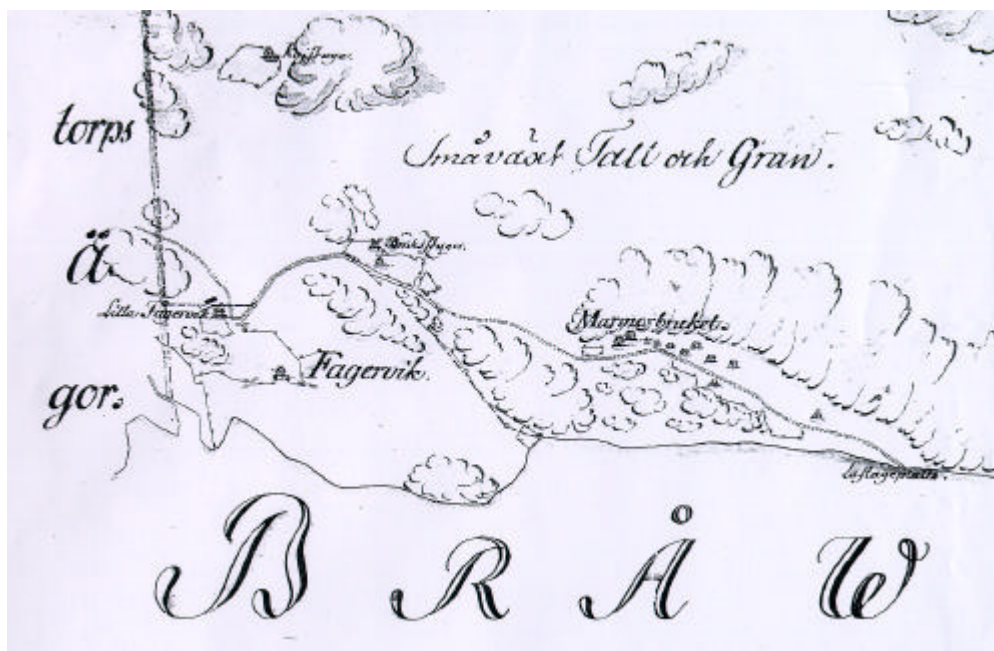
Äldre kartmaterial

Den äldsta kartläggningen av Marmorbruket är gjord 1723, en senare kartläggning gjordes 1793. För hemmanet Fagervik finns en tidigare avmätning från år 1716.

Fagerviks gård ligger i västra delen av bruksområdet. Fagerviks ägor införlivades med bruket under 1700-talet. Av 1716 års karta över Fagervik framgår att gården bör ha legat ca 200 meter sydost om den byggnad som idag kallas Långgången (Fagervik 1:14). Av gården märks numera inget ovan mark. Fagerviks åkrar och ängar låg sydväst, nordost och norr om gården. Vid Långgången låg ett torp - Lilla Fagervik. Torpet hade två mindre åkerytor vid stugan. I övrigt bestod ägorna av skog som nyttjades för skogsbete.

Av 1723 års karta och beskrivning framgår att Marmorbrukets ägare låtit bygga en inspektorsbostad vid platsen för nuvarande corps-de-logiet. Trädgården beskrivs som en "smal kjusa mellan bergen, där tidigare varit stenig vall men var beväxt med tallar och al". Genom dalen gick, som idag, vägen till stranden där enligt uppgift mängder av bruten sten fanns. Av kartskissen framgår dessutom att några arbetarstugor uppförts vid nuvarande Fridtuna (Snörum). Dessutom höll man på att bygga en smedja.

Nästa karta över Marmorbruket är från 1795. Själva bruksområdet är då markerat med ett 10-tal hus och vid Snörum ligger ett par "bruksstugor". Fagerviks gård och Lilla Fagervik, som nu ligger under Marmorbruket, finns fortfarande kvar. Vid Flathällan är en "lastageplats" markerad.

Marmorbruket, år 1795. Karta från Lantmäteriet i Linköping.

Bebyggelsen i riksintresset

Marmorbrukets bebyggelse är av varierande ålder och utseende från 1700-talet och framåt. Flera av brukets byggnader är väl bevarade ur kulturhistorisk synpunkt och de flesta övriga har ett viktigt miljöbildande värde.

Byggnaderna berättar brukets historia - här finns bostäder uppförda för patronen och hans familj, för driftsingenjören, verkmästaren och inte minst för många av de arbetare som var verksamma vid bruket. Flera av de gamla arbetarbostäderna har blivit uppkallade efter arbetare på bruket, som t ex Bäckstugan och Nilsstugan. Här finns verkstäder, marmorlador, kontorsbyggnad och vaktstuga, liksom skola för brukets barn och den så viktiga handelsboden. Från 1940-talet och framåt har ett tjugotal sommarstugor tillkommit i västra delen av riksintresset. Sedan Marmorbruket slutgiltigt lade ned sin verksamhet 1978, är bruksområdet för många människor ett värdefullt rekreationsområde.

Under åren 1987 och 1994 utförde Norrköpings Stadsmuseum byggnadsinventeringar på Marmorbruket. De nedan redovisade uppgifterna bygger till stor del på detta arbete. Klassificeringssystemet är uppdelat i fyra kategorier där 1A är högsta värde och motsvarar en byggnad som har sådan karaktär att en byggnadsminnesförklaring kan vara aktuell. I inventeringen har lusthuset Tittut tilldelats detta värde. Klassificering 1B innebär att byggnaden är en god representant för en viss tids byggnadsskick och har väl bevarad exteriör. Inom Marmorbruket har 22 byggnader tilldelats denna värdeklass. För klassificering 1A och 1B gäller att åtgärder, som medför förändring av byggnaden, ska ske i samråd med antikvariska myndigheter. Klass M innebär att byggnaden har ett stort miljömässigt värde, där material, byggnadsvolym och placering ger karaktär åt miljön. De flesta övriga byggnader vid bruket hamnar i denna klass. Slutligen finns också klass 2 som gäller byggnader som p g a förändringar, t ex ombyggnader, inte kan placeras i någon av ovanstående klasser.

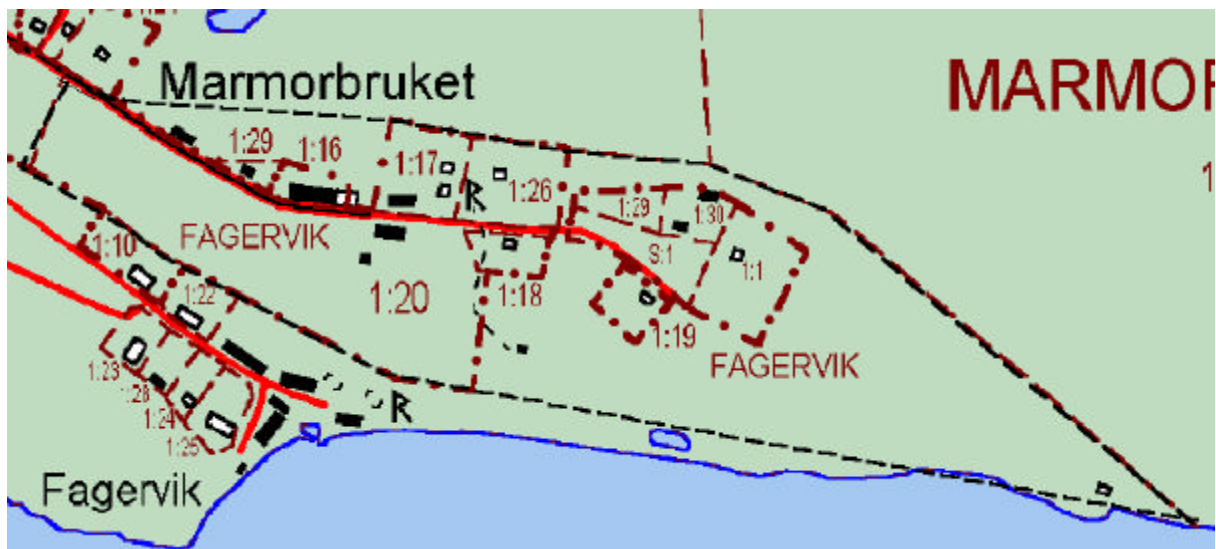
Bebyggelsen i området grupperar sig mestadels till fyra olika områden: Gamla bruksområdet, Snorum med Nya Marmorbruket, Bråvalla hamnområde och Fagerviksområdet.

Gamla Bruksområdet ligger vid Verkstadbrottet och är det äldsta bruksområdet. Här ligger corps-de-logiet ”Stora villan”, driftsingenjörens bostad, gamla verkstån och handelsboden m.m. Nordväst om detta område ligger Snorum med sina arbetarbostäder intill det av Ringborg anlagda Nya Marmorbruket från början av 1900-talet. Vid Bråvikens strand ligger Bråvalla hamnområde. Hit förlades på 1800-talet brukets kalk- och tegelfabrik. Här finns bl a två väl bevarade marmorlador, rester av två kalkugnar och arbetarbostäder. Slutligen har ett område benämnts Fagervik, efter Fagerviks gård som förr ägde denna mark. Här ligger arbetarbostäder, Marmorbrukets f d skola och västerut finns ett område med senare tillkomna sommarstugor.

Gamla bruksområdet

Marmorbrukets äldsta verksamhet och bebyggelse var från början knuten till bruksgården i riksintressets östra del. Gamla bruksområdet kan betecknas som brukets ”hjärta”. Här ligger corps-de-logiet ”Stora villan”, driftsingenjörens bostad och handelsboden m.m. Här finns också brukets äldsta marmorbrott - ”Verkstadsbrottet” och ”Gamla verkstån”, som var i bruk under 1800-talet. Högst upp på berget, med vid utsikt över Bråviken, ligger lusthuset Tittut.

Området inom den streckade linjen visar fastigheter som beskrivs under rubriken ”Gamla bruksområdet”. Här finns bl a Marmorbrukets huvudbyggnader (1:17, 1:26), Lusthuset Tittut och ”Gamla Verkstån” (1:20).

Stora Villan (Fagervik 1:26)

Marmorbrukets huvudbyggnad ”Stora Villan”, eller ”Herrgården” som den också kallas, har varit bostad för brukets ägare. Delar av byggnaden är uppförd av Ekerman år 1834, som bostad för hans dotter och måg, tillika kompanjon, E Westerberg. Husets låga del i väster har dock ett ännu äldre ursprung. I sammanhanget kan nämnas att vid en sentida renovering har en tegelsten som bär årtalet 1606 påträffats.

Sitt nuvarande utseende fick Stora Villan på 1860-talet, då baron Rozychi tillbyggde den i schweizerstil. Under de sista årtiondena på 1800-talet var villan uthyrd som sommarbostad till norrköpingsfamiljer. På 1880-talet hyrdes huset av disponent Blomberg, styrelseledamot i bruket, som lät tillbygga den trevåniga verandan. Denna inlöstes senare av bruket för 1 500 riksdaler.

Då Ringborg fått aktiemajoritet i bruket lät han göra stora omändringar i villan, där han kom att bo en stor del av året. Han lät också förfärdiga och uppsätta de grindstolpar som ännu finns kvar (fornlämning 20). Grindstolparna av marmor bär inskriptionerna ”*Friedrich I skänkte Marmorbruket dess privilegier 17 martii A:D 1722*” samt ”*Louis de Geer öppnade marmorbrotten på Kolmården*”. Det senare påståendet får betraktas som sägenartad, då det enligt källorna inte finns något som tyder på att Louis de Geer haft verksamhet vid marmorbruket.

Stora Villan är klädd med locklistpanel, som tidigare varit färgad i brunt. Vid den senaste renoveringen i början av 1990-talet målades fasaden gul med vita snickerier. Även plåttaket (bandtäckning) har åtgärdats på senare tid. Stora Villan är idag uthyrd som bostad.
Fagervik 1:26. Klassificering 1B.

Stora villan. I bakgrunden "Driftsingenjörens bostad". Foto Länsstyrelsen. 2001.

Driftsingenjörens bostad (Fagervik 1:17)

Det som idag kallas driftsingenjörens bostad är en av de äldsta byggnaderna vid marmorbruket. Vid en grundlig renovering på 1940-talet kunde man konstatera att huset byggts i flera etapper och att den ursprungliga delen utgjorts av en storstuga och ett sovrum. Möjligen är detta den inspektorsbostad som omnämns vid kartläggningen år 1723. Byggnaden sägs då ha utgjorts av en sal, en liten kammare och ett kök.

Den byggnad vi ser idag uppfördes av Ekerman år 1812 (dock ej verandan), som bostad åt sig och sin familj. Byggnaden är en timmerbyggnad i 2 1/2 plan med gråfärgad locklistpanel och sadeltak med enkupigt tegel. På framsidan finns en senare tillbyggd veranda och på norra gaveln en mindre tillbyggnad.

Under 1800-talets sista århundrade var huset bostad åt brukets förvaltare, blev senare mäss för brukets personal och mellan åren 1925-67 var det driftsingenjörens bostad.

Fagervik 1:17, byggnad 1. Klassificering 1B.

Driftsingenjörens bostad. Foto Länsstyrelsen. 2001.

Strax söder om "Driftsingenjörens bostad" ligger en stuga i 11/2 plan, troligen uppförd i mitten 1800-talet. Fasaden har ljus puts, vita snickerier och sadeltak täckt med enkupigt tegel.
Fagervik 1:17, byggnad 2. Klassificering 1B.

På tomten står också klockstapeln som uppfördes av Ekerman år 1830. Klockstapeln är klädd med brädpanel och byggnadsåret står angivet på vindflöjeln.
Fagervik 1:17, byggnad 4. Klassificering 1B.

Längs bruksgatan sydväst om manbyggnaden ligger ett rödfärgat stall uppfört av liggande och stående bräder från sekelskiftet 1900-talet. Väster om manbyggnaden finns vidare ett gulputsat uthus och en stengrund till ett äldre hus.
Fagervik 1:17, byggnad 3,5 och 6. Klassificering M.

Gamla verkstån (*Fagervik 1:20*)

Den marmorverkstad som idag kallas Gamla verkstån var i bruk från 1821 till 1900-talets början. Den inrymde bl a hästdriven såg och svarv. Verkstaden, som tidigare varit betydligt längre, har en ålderdomlig prägel och tidstypiska detaljer från 1800-talets början.

Gamla verkstån. Foto Länsstyrelsen. 2001.

*Smedjan. Foto A-C Hertz, Norrköpings Stads-
museum. 1999.*

*Kruthuset. Foto AC Herts, Norrköpings Stads-
museum. 1999.*

Söder om Gamla verkstán ligger fyra mindre byggnader som idag står oanvända och mer eller mindre förfallna i igenväxande skogsmark. Byggnaderna har varit krutbod, smedja, grishus respektive transformatorstation. Krutboden är uppförd i sten, medan de övriga husen är av trä och rödfärgade. Byggnaderna har ett stort pedagogiskt värde i bruksmiljön.

Nordost om Gamla verkstán ligger Verkstadsbrottet, som är brukets äldsta marmorbrott, tillika det största. Brottet är ca 190 meter djupt. Det har fått sitt namn av att den äldsta marmorverkstan har varit belägen här vid bruksgården.

Fagervik 1:20, byggnader 1-5. Klassificering 1B.

Handelsboden (*Fagervik 1:16*)

Fastigheten Fagervik 1:16 har inrymt handelsbod åtminstone sedan mitten av 1800-talet. Från början drevs affären i brukets regi, och sedan år 1888 genom en bolagsbildning i de anställdas regi. År 1919 bildades en kooperativ förening. Enligt en inskription i en stock ska huset vara uppfört 1816. Huset har ombyggt, men trots allt bevarat en viss äldre karaktär. Byggnaden har ett viktigt pedagogiskt och miljöskapande värde.

Bostadshuset är sammanbyggt med en väl bevarad ekonomibyggnad från 1890-tal. Denna del av byggnaden är uppförd i nygotisk stil och är klädd med rödfärgad locklistpanel. Snickerierna är vitmålade och fönstren spetsbågiga.

Fagervik 1:16. Klassificering M.

Lusthuset Tittut (*Marmorbrottet 1:9*)

Lusthuset Tittut. Foto A-C Hertz, Norrköpings Stadsmuseum. 1999.

Nära verkstadsbrottet och på en bergkam som sluttar brant mot Bråviken ligger lusthuset Tittut. Från platsen har man en vid utsikt över Bråviken mot Norrköping och Vikbolandet. Tittut uppfördes av Ekerman, enligt uppgift omkring 1820. Lusthuset är förknippat med bl a skalderna P D A Atterbom och C J L Almquist.

P D A Atterbom var svåger till patron Ekerman och gästade Marmorbruket flera gånger. Tittut blev under perioder Atterboms "skrivarlya". Under sommaren 1824 bodde Atterbom och hans fästmö på Marmorbruket. Diktaren arbetade vid denna tid med "Lycksalighetens ö" till vilken - enligt traditionen - Esterön ska ha lånat många drag. Från Tittut skriver Atterbom i brev bl a: "...jag bor i ett lusthus ovanpå spetsen av ett högt marmorberg, på tre sidor omgiven av hav, med de rikaste utsikter åt öar, fjärdar, seglande skepp, tornen i Norrköping på långt avstånd osv. Här skriver jag nu och ser genom mina väggar (som till största delen består av fönster) åter ett skepp segla förbi min borg...".

Tittut är uppförd i två våningar med utkragad veranda/balkong på övre planet, vilken vilar på konsoler. Fasaden är täckt med tjärad spån och har gröna snickerier och fönsterluckor. Tittut restaurerades under 1999. Tittut ägs idag av kommunen och disponeras av Marmorbrukets byalag.

Marmorbrottet 1:9. Klassificering 1A.

"Kaprifoliehyddan"

I detta sammanhang kan det vara på sin plats att även nämna några ord om den omtalade "kaprifoliehyddan". När Atterbom och Ebba af Ekenstam firat sitt bröllop år 1826 bodde de nygifta på Marmorbruket, i en bostad som Atterbom kallar Kaprifoliehyddan. Atterbom beskriver den som "Ett litet hus av marmor bestående blott av en sängkammare och en sal, blir där upplåtet åt mig och min maka till boning. Det är fritt stående, beskuggat av höga lövträd, har väggarna överklädda med kaprifolier....".

Det är osäkert var detta hus låg. Gamla verkmästarbostaden vid Snörum har ofta - förmodligen helt oriktigt - kopplats samman med kaprifoliehyddan.

Elgeskog menar i sin studie av Marmorbruket att Kaprifoliehyddan bör vara detsamma som det stenshus som uppfördes på 1740-talet och som finns omnämnt i de skriftliga källorna. Stenshuset byggdes för intressenternas behov och bestod av sal och kammare. Uppförandet av huset hade kostat 2 000 daler kopparmynt. Vidare nämns i de skriftliga källorna att på Fagervik bodde en piga som hade till uppgift att ordna mat och husrum åt delägarna vid deras besök. Stenshuset kom även att användas som kyrka, och senare som skola. Stenshuset omnämns också 1782, då det är förfallet. Elgeskog menar att detta hus bör ha legat i närheten av det nuvarande corps-de-logiet.

Trädgårdsmästeriet (Fagervik 1:1)

På trädgårdsmästeriets ägor finns en kulturhistoriskt väl bevarad enkelstuga. Vissa uppgifter tyder på att stugan skulle ha flyttats hit i samband med att trädgårdsmästeriet anlades. Stugan har fungerat som elevbostad, men är idag sommarstuga. Trädgårdsmästeriet är numera nedlagt och området mer eller mindre igenvuxet.

Stugan är klädd med rödfärgad lockpanel, dock har västra långsidan fått ny panel som målats med modern färgtyp. Stugan har inklädda vita knutar och taket är täckt med tvåkupigt tegel. Som byggnadsår har angivits omkring 1800.

På södra gaveln finns en träplatta med nummer ”26” inskuret.

Fagervik 1:1 (del av), klassificering 1B.

Till stugan hör en bod från 1800-talets slut. Boden har friliggande rödfärgat timmer samt brädpanel och enkupigt tegel. *Klassificering M.*

Övriga byggnader från trädgårdsmästeriets tid har bedömts som klass 2, det vill säga av ringa kulturhistorisk betydelse.

Trädgårdsvillorna (*Fagervik 1:18 och 1:19*)

Söder om den lilla vägen ned mot Flathällan ligger två villor, benämnda Trädgårdsvillan (*Fagervik 1:18*) och Nedre trädgårdsvillan (*Fagervik 1:19*).

Trädgårdsvillan är uppförd i slutet av 1800-talet och är karaktäristisk för något påkostade villor från 1800-talets senare del. Huset har bevarat denna prägel. Byggnaden är uppförd i 1 1/2 plan, fasaden har brun fasspontpanel samt spån och taket är ett sadeltak som numera är täckt med betongpannor. Byggnaden har frontespis mot norr och söder. Vindskivor, knutlådor och dörrömfattningar är målade i mörk grön nyans. Villan har inrymt två lägenheter och ett rum för uthyrning.

Fagervik 1:18, klassificering M.

Nedre trädgårdsvillan byggdes omkring 1900 och är ett 1 1/2 plans hus under sadeltak. Byggnaden har en delvis inbyggd veranda och takkupor i norra och östra takfallet. Fasaden är klädd med liggande spontpanel som rödfärgats, taket har fått moderna svarta betongpannor och fönstren är moderna. Huset har mist mycket av sin tidsprägel, men har ändå ett visst miljömässigt värde.

Fagervik 1:19, klassificering M.

Trädgårdsvillan. Foto Länsstyrelsen. 2001.

Flathällan

Flathällan har varit en viktig lastageplats för Marmorbruket. Redan på 1700-talet fanns här en verkstad och en lastkran. I mitten av 1800-talet byggdes en ny krananläggning och brygga samt pråm och båt anskaffades.

När Ringborg övertog Marmorbruket i början av 1900-talet anlades en betongkaj vid Flathällan, som med järnvägsspår förband de olika verksamheterna i bruket. Det var en så kallad décauvillebana, av arbetarna kallad Vickevillbanan.

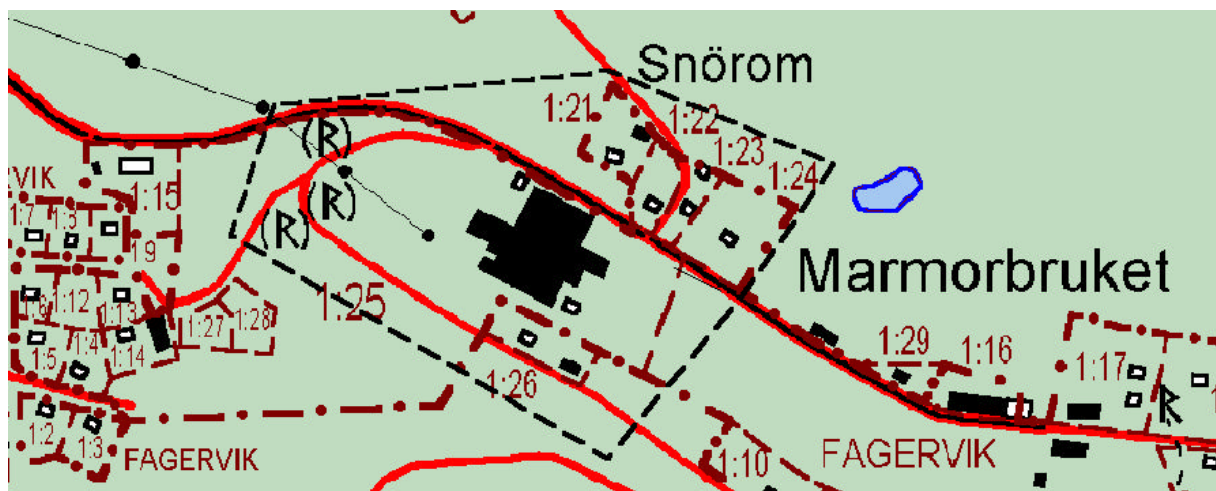
Strax öster om lastbryggan låg tills för inte så länge sedan ett litet torp kallat Flathällan. Torpet var en väl bevarad enkelstuga som uppförts under 1700-talet, men dessvärre brann ned på 1980-talet. Enligt ortsbok bodde gubben Skarp och hans gumma i torpet i början av 1900-talet. Skarp hade fram till 1858 arbetat som stenhuggare. Därefter tillverkade han mortlar som gumman gick in till Norrköping för att sälja.

Ett stycke väster om Flathällans lastplats finns en badhytt.

Snörum

Vid Snörum fanns redan på 1700-talet ett antal bruksstugor uppförda för de arbetandes behov. Hit förlades också brukets första skola på 1860-talet och här låg lärarens bostad. Förutom dessa finns två bevarade bruksstugor - Bäckstugan och Nilsstugan.

När Ringborg övertog Marmorbruket i början av 1900-talet förlade han det nya fabriksområdet till Snörum. Nya Marmorbrukets lokaler nyttjas idag av en emballagefabrik och de gamla arbetarbostäderna i Snörum har blivit fritidshus.

Snörum med bruksstugor uppförda för arbetarnas behov (1:22, 1:23). Vid Snörum låg också Marmorbrukets äldsta skola (1:21) och lärarbostaden Fridtuna (1:24).

Gamla skolan och Fridtuna (Fagervik 1:21 och 1:24)

På sockenstämman i mars 1862 beslutades om upprättandet av en fast småskola i Marmorbruket. Undervisningen startade samma år med 46 inskrivna barn. År 1866 beslutades att dela skolan i två avdelningar. De mera "försigkomna" skulle bevista skolan två dagar i veckan, de mindre tre.

Första skolan inköptes i Stavsjö och förlades till Snörum - på en sluttning norr om vägen ned mot bruket. Skolhuset, som ligger mitt emot Nya Marmorbrukets fabrikslokaler, är idag ombyggt till bostadshus och har förlorat mycket av sin karaktär. Byggnaden har gul locklistpanel, vita snickerier och takbeläggning av svart korrugerad plåt.

Fagervik 1:21, klassificering M.

Skolläraren bodde i huset Fridtuna, som också är beläget i en sluttning norr om vägen mot bruket och öster om skolan. Fridtuna är uppfört omkring 1817 och har en mycket väl bevarad karaktär från den tiden. Byggnaden är uppförd i ett plan och har inredd vind. Fasaden har gul spritputs och fönster med en spröjs i vardera ruta. Taket är ett sadeltak som är täckt med enkupigt tegel.

Här bodde skolläraren fram till 1880, då den nya skolan uppfördes på Fagerviks äng, väster om Snörum. På 1900-talet har Fridtuna huvudsakligen använts som arbetarbostad och inrymde då fyra enrumslägenheter. År 1945 ombyggdes huset till två tvårumslägenheter.

Fagervik 1:24, klassificering 1B.

På Fridtunas tomt finns också två uthus och ett f d dass, samtliga klädda med rödfärgad locklistpanel. De har ett stort miljöskapande värde. *Klassificering M.*

Fridtuna. Foto Länsstyrelsen. 2001.

Bäckstugan (gamla verkmästarbostaden) (Fagervik 1:22)

Mellan den gamla skolan och lärarens bostad Fridtuna, finns idag två välbevarade bruksstugor - Bäckstugan och Nilsstugan.

Bäckstugan har varit verkmästarbostad på marmorbruket och kallas också ”gamla verkmästarbostaden”. Under 1900-talet har huset bl a bebotts av släkten Bäck som i generationer arbetat på Marmorbruket. August Bäck, som var verkmästare på bruket under Ringborgs tid, dog 1946.

Bäckstugan är byggd i slutet av 1700-talet eller omkring 1800. Huset är av parstugutyp med inredd vind. Fasaden har ljus gul spritputs, fönster med en spröjs och tvåkupigt tegel. Mot söder har en glasveranda tillbyggt, som är klädd med gul spontpanel. Huset är väl bevarat ur kulturhistorisk synpunkt. Idag ägs Bäckstugan av Hilde och Edvin Engström, som här driver ett privat litet marmormuseum.

Fagervik 1:22, klassificering 1B.

På tomten finns också ett uthus, f d dass, klädd med faluröd locklistpanel som har ett stort miljöskapande värde. *Klassificering M.*

Bäckstugan. Foto Länsstyrelsen. 2001.

Nilsstugan

Granne med Bäckstugan, lite längre upp i sluttningen, ligger Nilsstugan.

Nilsstugan är uppförd omkring 1800 och är kulturhistoriskt sett väl bevarat. Huset är en enkelstuga i friliggande rödfärgat timmer, med taket täckt av enkupigt tegel. Huset har använts som arbetarbostad och fått sitt namn efter marmorbruksarbetaren Nils Carlsson. *Fagervik 1:23, klassificering 1B.*

På tomten ligger ytterligare ett fritidshus av senare datum och ett uthus. Båda klädda med faluröd locklistpanel. Dessa byggnader har ett miljömässigt värde. *Klassificering M.*

Nilsstugan. Foto Länsstyrelsen. 2001.

Nya Marmorbrukets fabriksområde (*Fagervik 1:25*)

I och med Ringborgs övertagande av Marmorbruket år 1902 kom bruket att fullständigt byggas om. De närmast följande åren uppfördes ett helt nytt fabrikskomplex vid Snörum. Fabriksområdet angränsar till arbetarbostäderna vid Snörum. Samtidigt rustades utskepningskajen vid Flathällan upp och förbands med fabriken genom ett järnvägsspår.

Marmorhanteringen lades slutgiltigt ned 1978, därefter har annan industriell verksamhet bedrivits på Nya marmorbruket. Området är till stor del präglad av detta, t ex har moderna byggnader av plåt uppförts inom området, men en del av den tidigare atmosfären ger gamla entrégrinden, portvaktstugan och den påkostade fasaden till kontorsbyggnaden.

Marmorbrukets kontorslokaler är en tvåvånings tegelbyggnad under sadeltak. Fasaden är spritputsad och sandfärgad. Byggnaden har fått en representativ gavel med putsad fasad artikulerad av naturstensinläggningar och tegel. Entrén utgörs av dubbeldörr i ek med rundbågigt ovanfönster. Porten har huggen kalkstensomfattning. Fönstren är rundbågade, vita och spröjsade och helt eller delvis omfattade i sten. Taket är täckt med korrugerad svart plåt. Interiört kan bl a nämnas en trappa i kolmårdsmarmor. Byggnaden har ett högt bevarandevärde.

Fagervik 1:25, byggnad 1A, klassificering 1 B.

Fabriksbyggnaden uppfördes också den av Ringborg i början av 1900-talet. Även detta är en tegelbyggnad där fasaden delvis är mönstermurad och med synliga ankarjärn. Byggnaden har en tillbyggnad i söder av korrugerad plåt. Fabriksbyggnaden är en viktig miljöbyggnad på fabriksområdet.

Fagervik 1:25, byggnad 1B, klassificering M.

Portstugan och grindarna vid bruksområdets entré uppfördes av Ringborg i början av seklet i ett försök att effektivisera arbete och arbetstider. Här fanns en kontrollklocka och arbetarna skulle märka sitt nummer före och efter arbetets slut. Om arbetaren kom försent fick han inte börja förrän efter nästa rast. Portstugan, eller vaktkuren, kallades av arbetarna ”kurran”.

Portstugan och grindarna har ett viktigt miljömässigt och pedagogiskt värde. De är idag i stort behov av upprustning.

Fagervik 1:25, byggnad 4, klassificering M.

På fabriksområdet uppfördes 1949 en större lagerbyggnad under sk Töreboda- tak. Denna konstruktion var för tiden en modern och förhållandevis billig metod att lösa problem med skrymmande lagervaror. Fasaden har delvis omålad locklistpanel, delvis brun plåt.

Fagervik 1:25, byggnad 2, klassificering M.

På området finns också ett magasin, ursprungligen från 1880-tal, idag klätt med eternitplattor, samt en transformatorstation uppförd i tegel. Båda byggnaderna har tilldelats ett miljömässigt viktigt värde.

Fagervik 1:25, byggnad 3 och 5, klassificering M.

"Nya" marmorbrukets entré från början av 1900-talet, med grindar och vaktstuga. Foto Länsstyrelsen. 2001.

Knäppan (Lilla Fagervik) (Fagervik 1:26)

Strax väster om Nya marmorbruket gör vägen en skarp sväng och leder ned mot Bråvalla hamnområde i sydost. Längs vägen ligger en mycket väl bevarad f d arbetarbostad, kallad ”Knäppan” eller Lilla Fagervik. Enligt 1700-talets kartmaterial fanns förr ett torp på Fagerviks ägor, kallat just Lilla Fagervik. Detta låg dock ungefär där Långgången ligger idag, ca 300 meter åt väster.

Knäppans bostadshus är uppfört 1885 i 1 1/2 våning. Fasaderna har gul spritputs och sadeltaket är täckt med enkupigt tegel. Före renoveringen 1945 inrymde huset två enrumslägenheter med kök på bottenvåningen, samt en eller två spiselrum på vindsvåningens gavlar.

Längs vägen ligger ett samtida uthus i rödfärgat friliggande timmer och taktäckning av enkupigt tegel. Även denna byggnad har en väl bevarad tidstypisk exteriör.

Fagervik 1:26, klassificering 1B.

Bråvalla hamnområde

Vid Fagerviks udde ligger Bråvalla hamnområde. Hit förlades under 1800-talet brukets kalk- och tegeltillverkning och från den tiden finns flera byggnader av kulturhistoriskt värde bevarade.

Den streckade markeringen visar bebyggelse inom Bråvalla hamnområde. Norr om vägen ligger de två långa marmorladorna, vid sidan om två kalkugnar (R).

Längst ner vid Bråviken ligger de två långa ”marmorladorna” som under 1800-talet fungerade som magasin för den kalksten som bröts i bergsbranten strax öster om hamnområdet. Här finns dessutom lämningar av de två kalkugnarna (fornlämning 72). Söder om vägen ned mot hamnen ligger tre arbetarbostäder på rad, ett fjärde bostadshus har tillkommit under 1990-talet (på Marmorbrottet 1:29). I området finns också Marmorbrukets enda hyreshus, Blåkulla, uppfört på 1950-talet.

Flera av brukets ägare har hyst omfattande planer för Bråvalla. Rozynchi som var patron på bruket under åren 1858-65 planerade en helt ny marmorfabrik på Bråvallaområdet. På pärmen av en priskurant framgår hur denna stiliga anläggning skulle se ut. Planerna kom så långt att verkstadsbyggnadens grund påbörjades, men då den uppfördes på lermark bar det sig inte bättre än att hela bygget åkte i sjön. Även Ringborg hyste i början av 1900-talet vitt omfattande planer ifråga om kalk- och tegelindustrin på Bråvallaområdet. Han ville bli en uppföra en cementfabrik här. Dessa planer blev emellertid inte heller förverkligade.

Marmorladorna vid Bråvalla (*Marmorbrottet 1:12*)

Nere vid hamnen ligger två magasinsbyggnader för förvaring av kalksten. Byggnaderna kallas sedan länge ”marmorladorna”. Kalkstenen bröts i bergsbranten strax öster om ladorna. Där står också resterna efter brukets två kalkugnar (fornlämning 72). Den östra av de båda ladorna är en tegelbyggnad vars väggar fått en ljus spritputs och taket är täckt med enkupigt tegel. Den västra, och den största, ladan är uppförd av natursten som vitslammats och taket har enkupigt tegel. Marmorladorna renoverades år 2001. De båda byggnader har ett högt kulturhistoriskt värde.

Marmorbrottet 1:12, byggnad 4 och 5, klassificering 1B.

Vid hamnen ligger dessutom tre sjöbodnar, ett förråd, ett förråd och ett garage. Samtliga dessa byggnader har fasader i rödfärgad locklistpanel. Byggnaderna i sig har inget större kulturhistoriskt värde, men typen och mängden av hus är en viktig miljöskapande faktor. Byggnaderna renoverades under år 2001.

Marmorbruket 1:12, byggnad 1-3, 6-8, klassificering M.

Arbetarbostaden ”Svarven” (*Marmorbrottet 1:23*)

Söder om vägen som leder ner till hamnområdet finns fyra bebyggda tomter. På den norra tomten ligger ”Svarven”. Byggnaden inrymde ursprungligen en ångmaskin och svarv för morteltillverkning. Ångmaskinen inköptes av Stavsjö bruk för 3 900 rdr. Huset har under 1900-talet byggts om till arbetarbostad, men kallas fortfarande Svarven.

Byggnaden är idag ett flerfamiljshus i 1 1/2 plan med sadeltak och tre ingångar på framsidan och en på baksidan. Fasaden har slät puts i ljust gul nyans. Taket är täckt med enkupigt tegel och har två takkupor i sydost och frontespis mot nordväst. Fönstersnickerier och dörrar är gröna. Byggnaden är tidstypisk och utgör en viktig del i hamnområdets historia och karaktär.

Marmorbruket 1:23, klassificering 1B.

Marmorladorna. Foto Länsstyrelsen. 2001.

Hamnområdet. Foto Länsstyrelsen. 2001.

Verkmästarbostaden (*Marmorbrottet 1:24*)

Den byggnad som benämns verkmästarbostaden ligger sydost om Svarven och uppfördes omkring år 1900 som bostad åt tegelmästaren. Huset blev senare bostad åt verkmästaren. Byggnaden är uppförd i 1 1/2 plan under sadeltak. Fasaden är spritputsad med släta hörn och omfattningar. Huset har en utbyggd veranda samt en tillbyggnad på gaveln. Byggnaden har fått vissa förändringar i sen tid, men har i stort bevarat sin sekelskifteskaraktär.

Marmorbruket 1:24, klassificering 1B.

Arbetarbostaden Bråvalla (*Marmorbrottet 1:25*)

Arbetarbostaden Bråvalla uppfördes 1918 vid hamnen i Bråvallaområdet. Förr stod här en tegelugn, vilket framgår på flera äldre bilder.

Huset är ett flerfamiljshus och har fyra ingångar med farstu på vardera långsida och gavel. Byggnadens fasader är spritputsade i ljust gult och med slätputsade omfattningar. Taket är brutet och har frontespis på vardera långsida. Byggnaden har bevarat sin prägel av arbetarbostad, men på senare tid fått modernt takmaterial, moderna dörrar och ett nytt garage på tomten. *Marmorbrottet 1:25, klassificering M.*

Blåkulla (*Fagervik 1:10*)

Norr om vägen ner mot hamnen, längst i nordväst, ligger Blåkulla - Marmorbrukets enda hyreshus. Byggnaden uppfördes för brukets arbetare år 1953 och ett likadant hus planerades på intilliggande avstyckning 1:11. Tanken var att ha gemensam panna och därför finns värmerör redan framdraget.

Byggnaden är ett tvåvånings hyreshus med vind och källare. Fasaderna har guldfärgad spritputs. Huset innehåller sex lägenheter.

Fagervik 1:10, klassificering M.

Lenhovdahuset (*Marmorbrottet 1:22*)

Angränsande mot Blåkulla i sydost ligger Lenhovdahuset. Huset är tillverkat och byggt av Lenhovdahus i Småland. Byggnaden uppfördes 1948 i 1 1/2 plan under sadeltak. Husets fasader har locklistpanel som ursprungligen målats med brun lasyr. Fasaden har på senare år målats faluröd. Lenhovdahuset rymmer två bostäder. *Marmorbrottet 1:22, klassificering M.*

Fagerviksområdet

I Marmorbrukets västra del finns två äldre arbetarbostäder och här ligger skolan som uppfördes på 1880-talet. Området har i detta arbete kallats Fagerviks-området, efter den gård som förr ägde marken. Den s k Nymansstugan, vars ursprung är en enkelstuga från 1700-talet, kan vara det torp som på en karta från 1795 benämns Lilla Fagerlund. Fagerviks gård ska enligt samma karta ha legat ca 200 meter åt sydsydväst.

Streckade markeringar visar platserna för arbetarbostäderna Långgången (1:14) och Nymansstugan (1:13) samt i norr Marmorbrukets skola (1:15).

Långgången (Fagervik 1:14)

Den nuvarande byggnaden på Långgången uppfördes 1897-98 som bostäder åt tegelbruksarbetarna. Huset är uppfört i 1 1/2 plan och innehöll åtta lägenheter om vardera 1 rum och kök. Fasaderna har ljusgul spritputs med vita slätputsade omfattningar. På fram- och baksidan finns veranda med snickarglädje. Taket är ett sadeltak som i sen tid täckts med betongpannor. Huset har en dominerande frontespis. Långgången har bevarat sin tidsprägel och karaktär av arbetarbostad. Till huset hör ett förråd och ett dass, båda klädda med rödfärgad locklistpanel. *Fagervik 1:14, klassificering 1B.*

Nymansstugan (Fagervik 1:13)

Norr om Långgången ligger Nymansstugan, också den en arbetarbostad. Stugan är ursprungligen en enkelstuga från 1700-talet, men har senare blivit förlängd och tillbyggd i vinkel. Fasaden har rödfärgad lockpanel och taket är täckt med enkupigt tegel. Trots ombyggnaderna finns karaktären av äldre stuga kvar och stugan är av stort miljöbildande värde.

Fagervik 1:13, klassificering M.

Marmorbrukets skola

År 1881 var sista året som Marmorbruket betalade för skolundervisningen av brukets barn, men man upplät en tomt på Fagerviks äng till den nya skolan. Marmorbrukets nya skola uppfördes i början av 1880-talet.

Skolan var i bruk fram till 1950-talet, då Råssla blev centralskola. Skolan byggdes då om till disponentbostad. Förutom en total interiör ombyggnad förändrades även exteriören. Det stora trapphuset på framsidan revs och flera fönster igensattes.

Skolans fasad har gråbeige spritputs, fönster i vitt med tvärpost och sadeltak täckt med modernt tegelliknande material. Byggnaden bevarar i stort sin 1880-talsprägel, även om entrépartiet har förändrats. Skolan är en viktig byggnad i brukets historia och har ett miljömässigt värde.

Fagervik 1:15, klassificering M.

Marmorbrukets "nya" skola uppfördes på 1880-talet. Foto Länsstyrelsen. 2001.

Fritidsbebyggelse

Från 1940-talet och framåt har närmare ett 20-tal sommarstugor byggts väster om skolan och den äldre bebyggelsen vid Långgången. Fritidsstugorna är upptagna i byggnadsinventeringen, men klassificering är ej aktuell.

Nunnebanan

I den östra delen av riksintresset löper en mindre sträcka av den sk Nunnebanan. Banvallen är fullt tydlig i terrängen. Runt sekelskiftet 1900 härjades skogarna vid norra östgötagränsen av en skadeinsekt, nunnefjärilens larv. Man tvingades då snabbavverka stora kvantiteter skog och för att kunna frakta timret från området anlades Stafsjö järnväg 1901. I folkmun fick den namnet Nunnebanan.

Järnvägen, som var smalspårig, kom att omfatta sträckan Virå - Stafsjö Bruk - Kolmården och slutligen Sandvikens lastageplats, där timret lastades om för att fraktas vidare med båt. På linjen fanns, förutom de fyra stationerna, även ett flertal lastplatser. Nunnebanan var även öppen för persontrafik. År 1939 upphörde trafiken och rälsen revs upp.

Riksintresse för naturvården

Östra delen av riksintresse KE 55 utgör riksintresse också för naturmiljön - Bråvikens förkastningsbrant, riksintresse NE 60. Den långsträckt, mäktiga och mycket framträdande Bråvikensförkastningen utgör en utomordentlig värdefull och skyddsvärd naturmiljö. I branter och på krön finns bitvis en mycket intressant flora och fauna. Förkastningsbranten är ett klassiskt område inom svensk geovetenskap. (Kultur & Natur i Östergötlands län, 1983)

Området berör också en riksintressant friluftsmiljö, FE 6. Bråviken-Kolmården

Delar av riksintresse KE 55 ingår också i riksintresse NE 60 - Bråvikens förkastning.

Riksintressets gränser

Föreliggande arbete har också innefattat en översyn av riksintressets gräns. Några förändringar av den tidigare fastlagda gränsen föreslås dock inte. Riksintresset Fagervik - Marmorbruket innefattar det äldsta och längst utnyttjade bruksområdet, samt i väster fornlämningsområdet Bodaviken. Gränsen följer i söder Bråviksstranden, i öster innefattar den Bodavikens fornlämningsområde för att i norr följa Kolmårdsskogens kant och i sydost ägogränsen.

I detta sammanhang bör påpekas att Marmorbrukets verksamhet dock inte enbart har begränsats till området för riksintresset. Vid Holmtorp och Oxåker en dryg kilometer norr ut finns lämningar efter viktiga marmorbrott. Under 1700-talet hade bruket en vattendriven marmorsåg i Svintunabäcken som ligger ca en kilometer åt väster. Nära bäcken, vid Erlandstorp, fanns också en marmorverkstad. Dessa verksamheter samlades dock i början av 1800-talet till bruksområdet.

Hur ska den riksintressanta kulturmiljön bevaras?

Marmorbruket är en industriell miljö med stenbrott, varphögar, fabrikslokaler, bostadshus, magasin och andra byggnader som hör hemma i bruksmiljön. Marmorbruket innehåller sådana värden att området utgör riksintresse för både dess natur- och kulturmiljö, liksom för dess fritidsmiljö. All typ av exploatering är med andra ord mycket känslig i denna miljö.

Ett av de största hoten mot den riksintressanta kulturmiljön är bristande underhåll och förändringar av bruksmiljöns byggnader. Marmorbrukets bebyggelse är av varierande ålder och utseende, från 1700-talet och framåt. Sammantaget ger bebyggelsestrukturen en tydlig och pedagogisk bild av livet och arbetet på bruket under 17-, 1800- och 1900-tal.

Under åren 1987 och 1994 utförde Norrköpings Stadsmuseum byggnadsinventeringar på Marmorbruket. Av brukets hus ansågs 22 byggnader ha en väl bevarad exteriör och vara goda representanter för sin tids byggnadskick (klass 1B). En av byggnaderna - lusthuset Tittut - bedömdes ha ett så stort kulturhistoriskt värde att en byggnadsminnesförklaring kan bli aktuell i framtiden (klass 1A). Övriga byggnader inom det gamla bruksområdet bedömdes som miljömässigt viktiga byggnader, som ger karaktär i området (klass M).

Det är av största vikt att Marmorbrukets bebyggelse bevaras och får behålla sin karaktär. Därför ska förändringar av byggnaders exteriör föregås av kontakt med antikvariska myndigheter. Förtätning av bebyggelsen skulle i många fall påverka kulturmiljön mycket negativt. 1995 upprättades en översiktsplan för Marmorbruket. I denna anges de tomter som i framtiden kan bli aktuella för eventuell nybebyggelse.

Vissa delar av Marmorbruket har inte åtgärdats på länge och håller därför långsamt på att förfalla. Det gäller främst bebyggelsen på Fagervik 1:20 nära verkstadsbrottet (krutbod, smedja, grishus respektive transformatorstation), grindarna och portstugan till Nya Marmorbruket. Alla dessa har ett stort värde för det kulturhistoriska sammanhanget. Tittut restaurerades år 1999 och marmorladorna samt byggnaderna i hamnområdet har restaurerats under år 2001.

Naturen håller alltmer på att ta över de tidigare öppna ytorna inom Marmorbruket. Igenväxningen hindrar förståelsen av området och skymmer i flera fall byggnader, marmorbrott och slaggstenshögar. T ex vid Verkstadsbrottet ,och byggnaderna där omkring, krävs kraftig slyröjning. Likaså omkring ruinerna av de båda kalkugnarna (fornlämning 72). Igenväxningen hindrar också det rörliga friluftslivet i området. Marmorbruket är ett välbesökt område och informationen på plats (t ex i form av kulturhistoriska skyltar) bör förbättras. För de besökande bör också en toalett inrättas.

Den parkanläggning som förr fanns vid brukets corp-de-logie, och som västerut bildade en enhet med trädgårdsmästeriet, är numera försvunnen. Vid framtida restaureringar bör den tidigare strukturen uppmärksammas.

På grund av de rika fornlämningsmiljöerna i området kommer eventuella exploateringar inom området att kräva arkeologiska utredningar. Inom riksintresset ligger en av landets mest kända stenåldersboplatser - Fagervik (fornlämning 23) och vid Bodaviken finns ett berömt fornlämningsområde bestående av åtta medeltida husgrunder och ett fyrtiotal gravar från yngre järnålder. De rika lämningarna antyder att fler fornlämningar kan finnas i området, även om de inte är synliga ovan mark.

Inom området finns flera större och mindre marmorbrott. Dessa är ännu inte registrerade som fornlämningar i Riksantikvarieämbetets fornlämningsregister, men kommer att anmälas som sådana och ska betraktas som fasta fornlämningar. Detta gäller även brotten utanför riksintresseområdet, t ex vid Oxåker och Holmtorp. I riksintresset finns vidare ett flertal slaggstenshögar och varphögar. Även dessa är viktiga och pedagogiska lämningar i bruksmiljön.

Västra delen av riksintresset, med fornlämningsområdet vid Bodaviken, ligger idag inom Sandvikens campingplats. Miljön runt om fornlämningarna är med andra ord förändrad i modern tid. Husgrunderna och gravarna är belägna på krönen av bergrygggar och på avsatser längs ömse sidor om en öppen, dalgång ned mot Bodaviken. Husgrunderna är idag mycket svåra att lokalisera på grund av högt gräs och gravfältet (fornlämning 2) ligger i ett igenväxande skogsområde. Med tanke på att fornlämningarna är skyltade och kända inom den arkeologiska forskningen, bör området röjas för att synliggöra fornlämningarna. Platsen ingår dessutom i Vägvisare till kulturhistoriska sevärdheter i Norrköpings kommun (utgiven av Norrköpings Stadsmuseum).

Lagar som säkerställer riksintresset

I **Miljöbalken** 1 kap 1§ fastslås att lagen ska tillämpas så att värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas. Vidare i 3 kap 6 § att områden som är av riksintresse för naturvården, kulturmiljövården eller friluftslivet skall skyddas mot åtgärder som påtagligt kan skada natur- eller kulturmiljön. Miljöbalken rymmer också ett skydd för s k biotoper – alleér, odlingsrösen, stenmurar, åkerholmar, källor och våtmarker i jordbruksmark samt pilevallar. Arbetsföretag som kan skada skyddsvärda biotoper får inte utföras.

Kulturminneslagen (kap 1) slår fast att ”Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö. Ansvaret för detta delas av alla. Såväl enskilda som myndigheter skall visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön. Den som planerar eller utför ett arbete skall se till att skador på kulturmiljön såvitt möjligt undviks eller begränsas.”

Kulturminneslagen (kap 2) skyddar alla fornlämningar och det är förbjudet att ”utan tillstånd rubba, ta bort, gräva ut, täcka över eller genom bebyggelse, plantering eller på annat sätt skada en fast fornlämning”. Detta innebär att vid alla markingrepp, som ligger nära en fast

fornlämning, kräver Länsstyrelsens tillstånd. Länsstyrelsen beslutar om en arkeologisk utredning eller förundersökning är nödvändig för att fastställa om fornlämning kommer att beröras eller ej. Om en tidigare okänd fornlämning påträffas under arbete, ska arbetet omedelbart avbrytas och Länsstyrelsen kontaktas. På Östergötlands länsmuseum i Linköping, Norrköpings Stadsmuseum och Länsstyrelsen i Linköping kan man få hjälp med utdrag ur fornminnesregistret och kopior på ekonomiska kartan, där registrets fornlämningar markerats. Observera att den tryckta ekonomiska kartan inte är fullständig vad gäller antalet fornlämningar.

Vad gäller nybebyggelse eller ombyggnad av befintlig bebyggelse anger **Plan- och bygglagen** (kap 3) att nya byggnader ”ska placeras och utformas på ett sätt som är lämpligt **med hänsyn** till stads- eller kulturlandskapsbilden och till natur- eller kulturvärdena på platsen. Byggnader ska ha en yttre form och färg som är lämplig för byggnaderna som sådana och ge en god helhetsverkan”. Vidare sägs att ”tillbyggnader, ombyggnader och andra ändringar av en byggnad skall utföras **varsamt** så att byggnadens särdrag och dess byggnadstekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden tas till vara”.

Enligt plan- och bygglagen (kap 1 och 4) ska varje kommun ha en aktuell **översiktsplan**. I översiktsplanen ska anges hur kommunen avser att tillgodose riksintressena. Särskilda **områdesbestämmelser** kan användas för att skydda kulturmiljön inom riksintresset. 1995 upprättades en översiktsplan med områdesbestämmelser för Marmorbruket.

För rådgivning i byggnadsärenden kan man, förutom till Norrköpings kommuns bygglovkontor, vända sig till Östergötlands länsmuseum i Linköping eller till Norrköpings Stadsmuseum.

Enligt kulturminneslagen kan en byggnad som är ”synnerligen märklig genom sitt kulturhistoriska värde eller som ingår i ett kulturhistoriskt synnerligen märkligt bebyggelseområde” förklaras som **byggnadsminne**. Byggnadsminne kan även gälla parker, trädgårdar och andra anläggningar av kulturhistoriskt värde. I dagsläget finns inga byggnadsminnen inom riksintresset. I den kulturmiljöinventering som Stadsmuseet har utfört, bedömdes lusthuset Tittut vara av den klass att en byggnadsminnesförklaring kan bli aktuell i framtiden.

Vårdplaner

Inga vårdplaner finns upprättade inom riksintresset. Behovet av vårdinsatser är dock stort inom bruksområdet, där naturen alltmer tar över de tidigare öppna ytorna (se ovan, sid 37).

Fornlämningsområdet vid Bodaviken är också i behov av vårdinsatser. Gravfältet (fornl. 2) ligger idag i igenväxande skog och gravarna är svåra att upptäcka och husgrunderna (fornl. 1) är i det närmaste omöjliga att se. Fornlämningarna ligger inom campingområdet där mycket folk strövar och platsen är dessutom skyltad (Norrköpings Stadsmuseum). Den kulturhistoriska skylten är dock placerad ett hundratal meter från gravfälten och husgrunderna. Utan ekonomiska kartan måste det vara omöjligt för ett otränat öga att finna fornlämningarna.

Litteratur och andra källor

- Andersson E Bergbruk och stenindustri. Kolmården, kommunen-
hembygden. Del II. Motala 1969.
- Bagge A Stenåldersboplatsen vid Fagervik i Krokeks socken,
Östergötland. Ett preliminärt meddelande. Östergötlands
fornminnesförenings tidskrift. Linköping. 1937.
- Bagge A Fagervik. Acta Archeologica vol XXII. Köpenhamn. 1951.
- Elgeskog V Marmorbruket på Kolmården. 1955
- Engström T Stenåldersboplatser vid Bråviken. Meddelande från
Östergötlands fornminnes- och museiförening. 1933-34.
- Engström T Från stenålderns boplatstkultur vid Bråviken. Kungl.
Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar,
Del 37:3. Stockholm. 1935
- Engström T Två offerstenar. S:t Ragnhilds gille, 1939 eller 59?
- Engström T & Nya stenåldersboplatser inom Kolmården. Kungl Vitterhets
Thomasson H Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar, Del 27:3.
Stockholm. 1932
- Jakobsson M Optokabel Broby-Fagervik. Björkvik och Kila socknar i
Södermanland samt Krokek socken i Östergötland. Rapport
RAÄ UV Stockholm. 1992.
- Larsson M RAÄ 23 och 74. Förundersökning och utredning. Rapport
UV Linköping. 1993.
- Larsson M Fagervik och Marmorbruket. Fagervik 1:23, RAÄ 23,
Krokeks socken, Norrköpings kommun, Östergötland.
RAÄ UV Linköping 1994:61.
- Larsson M Fagervik - en klassisk gropkeramisk boplat. RAÄ 23,
Krokeks socken, Norrköpings kommun, Östergötland.
RAÄ UV Linköping 1995:21.
- Lindgren K Kolmårdens marmor under 300 år. Linköping 1990.
- Nordén A Östergötlands järnålder, del 1. 1929.
- Olsén P Norrköpings historia 1. Från forntid till Vasatid. Stockholm.
1965.
- Olsson E & Stenåldersundersökningar i östra Mellansverige. I 7000 år på
Åkerlund A 20 år. Arkeologiska undersökningar i Mellansverige.
Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Olsson E Tegelbruk i Sverige. Riksantikvarieämbetet. 1987
- Ornell P-E Stenåldersboplatser längs Bråviken - ett revideringsresultat.
Östergötland 1981. ÖLM.
- Åkerlund A I Torsten Engströms fotspår -fler stenålderslokaler vid
Bråvikens norra strand. Arkeologi i Sverig 3. 1994.

Övrigt

Kulturhistorisk bebyggelseinventering i Kolmårdens Marmorbruk. Norrköpings Stadsmuseum.
1985 och 1994.

Miljöer och hus inom Norrköpings kommun. Kulturmiljökommitténs förslag. 1976.

Naturvärdesinventering i Marmorbruket. Nardus - Ekologisk konsult. 1994.

Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering. Krokeks socken. 1979.

Skötselplan för naturmarken kring Marmorbruket. Nardus - Ekologisk konsult. 1994.

Översiktsplan. Marmorbruket. Norrköpings kommun. 1995.

Akter i Lantmäteriet

Krokeks sn. Akt 22a. Fagerviks i Konungsunds socken, Björkekindes härad och Östergötland. 1716.

Krokeks sn. Akt 48. Björkekindes härads allmanning. Kålmården kallad uti Östergötland, Konungsunds socken. 1795.

Ekonomiska kartan 09606, 09607

Fornlämningar i riksintresset
Utdrag ur Riksantikvarieämbetets fornminnesregister
Ekonomiska kartan, blad 09606, 09607

Bilaga 1

Krokeks socken

- 1 Husgrundsterrasser samt husgrunder
- 2 Gravfält (1 kvadratisk stensättning, 14 runda stensättningar)
- 3 Gravfält (14 runda stensättningar, 2 treuddare) samt rekylgropar
- 4 Stensättning
- 20 Minnesstenar (2) av marmor, med följande texter:
  1. *Friedrich I skänkte Marmorbruket dess privilegier 14 Martii A.D 1722.*
  2. *Louis de Geer öppnade marmorbrotten på Kolmården.*
- 21 Fyndplatser (för yxa, samt 1 flint- och sannolikt 1 kvartsavslag.
- 22 Fyndplats för trindyxa
- 23 Stenåldersboplats, Fagervik
- 24 Fyndplats för skålgropsförekomst. Flyttad från platsen 1959, till platsen för fornlämning 41.
- 36 Gravfält (11 runda stensättningar, 3 treuddar) samt husgrund
- 37 Husgrundsterrass
- 38 Gravfält (4 runda stensättningar, 1 treudd) samt stensättning
- 39 Kolbotten
- 40 Stensträngar (70 resp 30 m l)
- 41 Älvkvarnsförekomst (ca 130 älvkvarnar). Stenen flyttad till denna plats 1959. Fyndplatsen är fornlämning 24.
- 72 Kalkugnsruiner (2)
- 74 Fyndplats för yxa av grönsten